

УДК 336.02:336.6

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ**Шевцова С. А., к.т.н.,
Велика Д.М.,
Кривогуз Д.С.***Придніпровська державна академія будівництва та архітектури*

У статті проаналізовані фактори, що стримують розвиток інноваційної діяльності у промисловості України та запропоновані заходи щодо стимулювання інноваційної та науково-технічної діяльності. Виявлено характерні тенденції інноваційної діяльності в промисловості України. Встановлено основні причини і наслідки низької інноваційної активності підприємств. Досліджено основні джерела фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств реального сектору економіки, проаналізовано можливості їх розширення та ефективного використання. Виявлено значний потенціал залучення додаткових фінансових ресурсів, який на сьогодні залишається незадіяним, та обґрунтовано пропозиції щодо його використання. Запропоновано заходи щодо стимулювання інноваційної та науково-технічної діяльності. Подано пропозиції щодо напрямків реалізації державної інноваційної політики, серед яких залучення інвестицій для фінансування інноваційної діяльності підприємств за допомогою механізму фінансового ринку.

Ключові слова : інновації, інноваційна діяльність, інвестиції, джерела фінансування, модернізація виробництва, розвиток промисловості

UDC 336.02:336.6

PROBLEMS OF FINANCING OF THE INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTERPRISES**Shevtsova S., PhD in Tech. Sc.
Velyka D.M.,
Kryvohyz D. S.***Pridneprovska State Academy of Civil Engineering and Architecture*

In the article the factors hampering the realization of the innovative activity in Ukraine's industry have been analyzed, and the measures for stimulation of the innovative and scientific-technical activities have been proposed. The characteristic tendencies of the innovative activity in Ukraine's industry have been revealed. The main reasons and consequences of a low innovative activity of enterprises have been established. The main sources of financing of the investment-innovative activity of enterprises in economy's real sector have been studied and the possibilities of their extension and the efficient use have been analyzed. A significant potential, which is not applied at the

present time, for attracting additional financial resources have been revealed, and some proposals as for its use have been substantiated. The measures for stimulation of the innovative and scientific-technical activities have been proposed. Some propositions on the directions of realization of state innovative policy, which include the attraction of investments for financing of the innovative activity of enterprises with the help of mechanism of the share market, have been presented.

Keywords: innovation, innovative activity, investments, sources of financing, modernization of production, development of industry

Актуальність проблеми. Формування інноваційної економіки передбачає створення і запровадження механізму фінансового забезпечення інноваційної діяльності, який би відповідав принципам розширеного відтворення інноваційного процесу та стратегічним завданням розвитку економіки України.

Загальновідомо, що якісне оновлення виробництва, впровадження новітніх технологій, розвиток ринкової інфраструктури і формування сучасної конкурентоспроможної економіки неможливе без відповідних інвестицій, розробки та впровадження інноваційних програм і проектів. Але, на жаль, інноваційне відтворення розвитку економіки України і, зокрема, її провідної галузі – промисловості – відбувається надто повільно. Низький рівень інноваційної активності підприємств характерний для всіх видів економічної діяльності (промислового виробництва, включаючи мале підприємство і сфери послуг), а також для всіх типів інновацій (технологічних, організаційних, маркетингових). Незважаючи на численні програми модернізації багатьох галузей економіки, істотних позитивних зрушень у реалізації цих програм так і не відбулося, внаслідок відсутності можливості ресурсного забезпечення їх виконання. Актуальною проблемою розвитку вітчизняної економіки була і залишається невирішеність питань фінансового забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблеми організації регулювання інноваційної діяльності розглядаються у працях А. Александрової, Л. Антонюка, Ю. Бажала, В. Гейця, А. Гальчинського, В. Соловйова. Питання ефективності державної інноваційної політики та засобів її підвищення досліджуються в роботах М. Гамана, О. Лапко, Л. Федулової. Проблеми фінансового забезпечення і стимулювання інноваційної діяльності досліджували Д. Гуменюк, М. Крупка. Дослідження проблем і перспектив розвитку інноваційної діяльності в

регіонах здійснювали А. Валюх, І. Кукурудза, В. Демиденко та інші. Аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів показує, що Україна має значний потенціал для розвитку інноваційної діяльності за умови вирішення питань забезпечення ефективної політики.

Для оцінки перспектив інноваційного розвитку промисловості потрібен аналіз факторів, що його стримують. Як показують багаторічні дослідження українських та зарубіжних учених, для підприємств такими є, насамперед, брак власних фінансових ресурсів (причому цей фактор має вирішальне значення практично в усіх секторах національної економіки), висока вартість нововведень, економічні ризики, тривалі строки окупності інвестицій і викликані цим посилені обмеження [1]. Уже на початку нинішнього десятиліття проявився вплив внутрішньовиробничих факторів. Підприємства стали повніше усвідомлювати обмеженість власного інноваційного потенціалу: недосконалість дослідницької бази, неготовність до освоєння новітніх науково-технологічних досягнень, нестачу кваліфікованих кадрів, відсутність кооперативних зв'язків. Їм бракує інформації про нові технології та потенційні ринки збуту інноваційної продукції [2, 3].

Отже, існують різні підходи до оцінки перспектив розвитку інноваційної діяльності в Україні та визначення чинників, що її стримують. Але проблема пошуку шляхів оптимізації фінансового забезпечення інноваційної складової економічного розвитку потребує подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження джерел та форм фінансування інноваційної діяльності підприємств реального сектору економіки та обґрунтування пропозицій щодо оптимізації їх використання.

Викладення основного матеріалу дослідження. В Україні інноваційна інфраструктура ще недостатньо розвинена, не охоплює всі ланки інноваційного процесу і не має системного підходу до забезпечення відповідними послугами у сфері інноваційної діяльності. Конкурентоспроможність українських компаній у майбутньому знаходиться в залежності від наукових досліджень уже сьогодні. На даному етапі недостатньо швидким є реагування на ринкові тенденції, що постійно змінюються, проте саме використання нових технологій, їх упровадження, стратегічна та інноваційна співпраця мають стати основними елементами підґрунтя для побудови ефективної та високотехнологічної економіки. Інноваційна політика являє собою

цілісний підхід, який базується одночасно на створенні та на практичному використанні знань і при якому основне значення має комерційна віддача від нових технологій. Розробка інноваційної політики для України є особливо актуальною проблемою, оскільки показники наукомісткості більшості підприємств вітчизняної промисловості суттєво нижчі, ніж у країнах ЄС та США, незважаючи на високий науковий потенціал.

Сучасна економічна ситуація в Україні характеризується низьким рівнем використання наукових знань, вкрай повільним нарощуванням інноваційного виробництва (таблиця 1).

Таблиця 1. - Витрати на інноваційну діяльність в Україні, млн. грн.

Рік	Дослідження і розробки	Придбання нових технологій	Придбання машин обладнання та програмного забезпечення	Інші витрати	Загальна сума витрат
2010	996,4	141,6	5051,7	1855,8	8045,5
2011	1079,9	324,7	10489,1	2440,2	14333,9
2012	1196,3	47,0	8051,8	2185,5	11480,6
2013	1638,5	87,0	5546,3	2290,9	9562,6
2014	1754,6	47,2	5115,3	778,8	7695,9
2015	2039,5	84,9	11141,3	548,5	13813,7

Складено авторами на основі даних [4]

З таблиці 1 можна зробити висновки, що протягом 5 років, а саме з 2010 – 2014 рр. відбувався спад інноваційної активності, але у 2015 р. обсяги витрат на інноваційну діяльність у порівнянні з попереднім роком збільшились на 16,2 %. Загальна сума витрат на інноваційну діяльність збільшилась майже вдвічі у 2015 р. у порівнянні з 2010. Таке збільшення відбулося за рахунок підвищення майже всіх статей витрат: витрати на дослідження і розробки - в 2010 та в 2015 рр. становили 996,4 млн. грн. та 2039,5 млн. грн. відповідно; витрати на придбання машин обладнання та програмного забезпечення - у 2015 р. у порівнянні з 2010 р. збільшились на 45,5 %.

Незважаючи на те, що Україна належить до восьми держав світу, що мають необхідний науково-технічний потенціал для створення й виробництва найсучасніших моделей авіаційної техніки, входить до десятки найбільших суднобудівних держав світу, а вітчизняна продукція машинобудування займає одне з провідних місць у Європі - за загальним рівнем інноваційної активності Україна значно відстає від країн Європейського Союзу. Причиною цьому є цілий комплекс проблем різного характеру, який склався історично і посилюється за останній рік серйозною політичною нестабільністю.

Унаслідок подій останніх років відтворення національної індустрії потребує значних обсягів інвестування. Цей процес має проводитися на основі останніх світових науково-технічних досягнень, з урахуванням тенденцій розвитку світової економіки, з поєднанням стратегічних інтересів суспільства в цілому, інтересів власників бізнесу і людей, які працюють у промисловості, а також регіонів, де зосереджені промислові комплекси.

Країни Балтії та Східної Європи, а в останні роки і Грузія, вирішували проблему модернізації виробництва, здебільшого, у процесі приватизації, ставлячи цю умову як основну при проведенні аукціонів за рівноправної участі іноземних інвесторів. При цьому передбачалися дійовий контроль над виконанням відповідної програми і жорсткі санкції за її невиконання.

Законом України “Про інноваційну діяльність” встановлено, що це діяльність, яка спрямована на використання та комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок та зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг [5]. Цим законом визначено форми фінансової підтримки інноваційної діяльності: надання безпроцентних кредитів за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів; надання державних гарантій та майнового страхування реалізації інвестиційних проектів. Регламентується механізм здійснення такої підтримки шляхом створення Державної інноваційної фінансово-кредитної установи (ДІФКУ), основними завданнями якої є організація відбору найефективніших інвестиційно-інноваційних проектів. Передбачено підтримку створення венчурних фондів для фінансування нерідко ризикових інноваційних проектів шляхом надання їм певних пільг. Такі фонди, зокрема, звільняються від сплати податку на прибуток і ПДВ до моменту завершення своєї роботи та виплати дивідендів.

Проте діяльність зазначених фондів та установ поки що не є ефективною, і при всьому різноманітті інвестиційно-інноваційних проектів найбільш актуальною залишається проблема їх фінансового забезпечення.

За даними Державного комітету статистики України, доцільно дослідити зміни у фактичних обсягах і джерелах фінансування інноваційної діяльності протягом останнього періоду (табл.2).

Аналіз розподілу джерел фінансування інноваційної діяльності підприємств показав, що фінансування у 2012-2016 рр. здійснювалось в основному за рахунок власних коштів від 63% до 98%.

Власні джерела інвестицій підприємства у порівнянні з залученими та позиковими характеризуються простотою і швидкістю залучення, високою віддачею за критерієм норми прибутковості капіталу, оскільки не вимагають сплати позикового відсотка у будь-яких його формах. Використання власних ресурсів істотно знижує ризик неплатоспроможності й банкрутства підприємства і при цьому управління цілком зберігається в руках його власників. Разом з тим власні джерела обмежені, не дозволяють значно розширити інвестиційну діяльність за сприятливої кон'юнктури ринку. В 2016 році обсяги інвестування в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств знизилися у порівнянні з попереднім роком на 3,3 %. При цьому питома вага цього джерела фінансування залишилась на рівні майже 95 %.

Таблиця 2. - Джерела фінансування інноваційної діяльності

Джерела фінансування інноваційної діяльності									
Роки	Загальні витрати	У тому числі за рахунок коштів							
		власних		Державного бюджету		Іноземних інвесторів		Інших джерел	
	Млн. грн.	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
2012	11480,6	7335,9	63,9	224,3	1,9	994,8	8,6	2925,6	25,4
2013	9562,6	6973,4	72,9	24,7	0,2	1253,2	13,2	1311,6	13,7
2014 ¹	7695,9	6540,3	85,1	344,1	4,48	138,7	1,8	672,8	8,8
2015 ¹	13813,7	13427,0	98,2	55,1	0,4	58,6	0,42	273,0	1,98
2016 ¹	23229,5	22036,0	94,9	179,0	0,8	23,4	0,1	991,1	4,7

¹ - дані наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО.

Складено авторами на основі даних [4]

Обсяг загального фонду державного бюджету у 2016 р. становив 179 млн. грн. або 0,8 %, що на 0,4% більше, ніж минулого 2015 р.

Тим часом кошти державного бюджету мають особливо важливе значення для реалізації інвестиційно-інноваційних програм і проектів в економіці, адже ряд заходів, необхідних для їх успішного здійснення, не може бути профінансований за рахунок інших джерел. Зокрема, це розвиток інноваційної інфраструктури; надання державної підтримки у вигляді здешевлення кредитів; співфінансування; надання державних гарантій щодо проектів, які передбачають впровадження сучасних технологічних процесів та енергозберігаючих технологій. Кошти на такі заходи необхідно передбачати у бюджетах окремим рядком у максимально можливому обсягу та збільшувати за рахунок надходжень від

приватизації. Особливої уваги вимагає контроль за їх ефективним використанням.

Аналізуючи статистичні дані з ВВП можна зробити висновок про те, що за 4 роки питома вага витрат державного бюджету на інноваційну діяльність в структурі ВВП України складала не більше 0,02 % (табл. 3). Для порівняння – у розвинених країнах прямі державні витрати на наукові інноваційні проекти становляться 1.6–3.7 % від ВВП.

Таблиця 3. - Розрахунок питомої ваги витрат державного бюджету на інноваційну діяльність в структурі ВВП України

Показник	2012	2013	2014	2015 ¹
ВВП, млн. грн.	1459096	1522657	1586915	1988544
Загальна сума витрат державного бюджету на інноваційну діяльність, млн. грн.	224,3	24,7	344,1	55,1
Питома вага витрат державного бюджету на інноваційну діяльність в структурі ВВП України, %	0,015	0,002	0,022	0,003

¹ - дані наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Складено авторами на основі даних [4]

Це обумовило зниження кількості організацій, які виконують наукові дослідження та розробки, а також чисельності науковців в даній сфері (табл. 3).

Таблиця 3. - Наукові кадри та кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки

Роки	Кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки	Чисельність науковців, осіб
2012	1208	82032
2013	1143	77853
2014	999	69404
2015	978	63864

Складено авторами на основі даних [4,6]

Вирішити проблему інноваційного розвитку та модернізації виробництва, з огляду на величезний обсяг потрібних для цього ресурсів, неможливе без залучення іноземних інвесторів. Іноземні інвестори вклали в економіку України у 2016 році 4,406 млрд дол. прямих інвестицій (акціонерного капіталу), що на 642 млн дол., або на 17,1%, більше показника за 2015 рік [7].

У розвинених країнах до фінансування реального сектору економіки широко залучаються заощадження домогосподарств, які за наявності ефективного механізму трансформації перетворюються на капітал,

необхідний для зростання й розвитку виробництва. Механізми трансформації заощаджень населення в інвестиції та залучення їх до економічного обороту в Україні та в економічно розвинутих країнах принципово різняться. У США і Європі основним суб'єктом інвестування заощаджень домашніх господарств є інвестиційні фонди, страхові компанії та пенсійні фонди.

В Україні заощадження домогосподарств вкладаються майже виключно у банківські депозити. За 2014-2015 роки обсяги депозитів населення в українських банках зменшилися. Головна вада використання заощаджень населення для фінансування інвестиційної діяльності підприємств полягає у надвисоких депозитних ставках, які вимушено встановлюються банками в умовах постійного дефіциту ліквідності.

Від початку 2016 року кредитування залишалось стриманим через збереження високих кредитних ризиків, низьку платоспроможність позичальників та усе ще жорсткі умови кредитування. Так, на початок 2017 р., порівняно із 2008р., кількість банків зменшилася майже удвічі – зі 175 до 93 установ. Упродовж 2014-2016 років були виведено з ринку 86 банківських установ, і ще 3 банки були визнано неплатоспроможними в 2017 році. Це є наслідком «чистки», яку проводив НБУ. Станом на 31.12.2016 р. власний капітал банківської системи займає лише 5,32 % у валовому внутрішньому продукті країни. У структурі кредитних портфелів українських банків кредитування реального сектору економіки займає 34 %, з яких тільки 15 % (тобто тільки 5 % від загального обсягу банківських кредитів) припадає на кредитування інвестиційної діяльності [8]. Банки використовують кошти населення, в основному, для споживчого кредитування та надання кредитів торговельним підприємствам із швидким оборотом коштів.

У той же час на руках у населення перебуває понад 50 млрд. дол. та, згідно з інформацією НБУ, 185 млрд. грн., які значною мірою обслуговують тіньову економіку. Такі заощадження населення виключаються з інвестиційного процесу, спричиняючи одночасно і зменшення споживання, і скорочення інвестиційних ресурсів суспільства. Щоб дістати можливості ефективно використати цей величезний ресурс, необхідно зменшити питому вагу готівкової національної валюти поза банками у структурі грошової маси – з нинішніх 28-30 % до стандартів розвинутих країн (8-10 %) – шляхом реалізації заходів щодо поширення безготівкових розрахунків.

Заощадження домогосподарств розвинутих країн інвестуються

переважно у корпоративні цінні папери. В Україні населення традиційно зберігає заощадження у вигляді готівки та банківських вкладів як у національній, так і в іноземній валютах. До інших форм розміщення заощаджень, спрямованих на прями або опосередковані інвестиції у цінні папери, більшість населення ставиться з недовірою.

Розвиток інноваційних процесів в економіці країни безпосередньо пов'язаний з її інвестиційною привабливістю. Потрібно зазначити, що Україна володіє величезним потенціалом для залучення інвестицій. Багаті природні ресурси та сприятливі природні умови України значно цьому сприяють. Перспективними галузями для інвестування могли б стати сільськогосподарський, туристичний та енергетичний сектори.

Провідними сферами економічної діяльності, за обсягами залучення капітальних інвестицій, у січні – червні 2016 року залишаються: промисловість – 33,7 млрд. грн., будівництво – 15,0 млрд. грн., інформація та телекомунікації – 14,5 млрд. грн., сільське, лісове та рибне господарство – 9,4 млрд. грн., оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 7,6 млрд. грн., транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 6,0 млрд. грн., операції з нерухомим майном – 3,8 млрд. грн. [9].

Зазначені капітали можуть уже найближчим часом стати потужним стартовим поштовхом для оновлення економіки України та прискореного підвищення її конкурентоспроможності. Для цього, на наш погляд, необхідно прийняти політичні рішення, спрямовані на стимулювання власників цих капіталів до їх використання для модернізації своїх же українських підприємств, без втрати контролю над цими ресурсами.

Висновки. Для модернізації економіки України необхідні величезні інвестиції, що вимагає використання усіх зазначених національних та іноземних джерел фінансування. Україна повинна використовувати позитивний досвід розвинених країн щодо застосування інструментів стимулювання інноваційної діяльності, зокрема з підтримки інвестиційно-інноваційних програм з боку держави, державних гарантій та пільгового кредитування інноваційних проектів, формування венчурних фондів та технологічних парків та ін.

Для найбільш повного використання наявного фінансового потенціалу та прискорення інноваційного розвитку економіки необхідними є:

1) забезпечення економічної та політичної стабільності, детінізація економіки для поліпшення умов ведення бізнесу в Україні та залучення коштів приватних іноземних інвесторів та міжнародних фінансових установ;

2) посилення протидії з боку ДПА України вивезенню з України через офшорні компанії тіньових капіталів та стимулювання їх власників до залучення капіталів на модернізацію українських підприємств, та створення нових імпортозаміщуючих виробництв;

3) подальший розвиток вітчизняного фондового ринку та створення сприятливих умов для залучення заощаджень населення в інвестиції у придбання корпоративних цінних паперів;

4) підвищення ролі ринку венчурного капіталу, що повинен стати основою розширення бізнесу на стадії впровадження інноваційних проєктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні : VIII Міжнародний бізнес-форум (Київ, 19 березня 2015 р.) ; відп. ред. А.А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – 272 с.
2. Федулова Л. І. Інноваційний вектор розвитку промисловості України // Економіка України. – 2013. – №5. – С.30–37.
3. Інновації і трансфер технологій: від ідеї до прибутку: матеріали Четвертої міжнар. наук. - практ. конф. – Д.: НГУ, 2013. – 107 с.
4. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Закон України "Про інноваційну діяльність" № 40-IV від 4 червня 2002р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15>.
6. Яценко В. Активізація інноваційної підприємницької діяльності в Україні / В. Яценко // Зб. наук. праць ЧДТУ. – 2013. – № 34 (1). – С. 5–9.
7. Іноземні інвестиції в Україну зросли до 4,4 мільярда [Електронний ресурс] .– Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/03/1/622136/>
8. Дані фінансової звітності банків України [Електронний ресурс].– Режим доступу http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=649
9. Інвестиційний клімат України: проблеми формування та заходи поліпшення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Marrch/12.htm>.